LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS

1999 metai

LII
LEIDYKLA
Vilnius 2000

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK OF LITHUANIAN HISTORY

1999

VILNIUS 2000

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH FÜR LITAUISCHE GESCHICHTE

1999

VILNIUS 2000

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo Universitetas

Alfonsas EIDINTAS
Vilniaus Universitetas

Algirdas GIRININKAS
Lietuvos istorijos institutas

Vytautas MERKYS (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Vacys MILIUS
Lietuvos istorijos institutas

Edmundas RIMŠA (pirm. pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Antanas TYLA
Lietuvos istorijos institutas

Redakcinės kolegijos adresas:
Kražių g. 5, 2001 Vilnius

http://www.crosswinds.net/~istorija/lim.html

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342
ISBN 9986-780-33-0

© Lietuvos istorijos institutas, 2000
© Straipsnių autoriai, 2000

ISSN 0202-3342 LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS. 1999 METAI. VILNIUS, 2000
THE YEAR-BOOK OF LITHUANIAN HISTORY. 1999. VILNIUS, 2000

VITALIJA ILGEVIČIŪTĖ

LENKIJOS LIETUVIŲ MOKYKLOS IR ŠVIETIMAS 1951–1992 METAIS

Įvadas

Lenkijos lietuvių bendruomenės gyvenime lietuviškoms mokykloms ir švietimui visais istoriniais laikotarpiais atiteko reikšmingas vaidmuo. Lenkijos lietuviai, suprasdami, jog lietuviškumo išlaikymo pagrindas ir garantas – lietuvių kalba, kurią reikia perduoti vaikams, stengėsi kurti mokyklas gimtąja kalba. Tokios mokyklos yra būtinos ir gyvybiškai svarbios savajai kultūrai puoselėti, nenutautėti.

Lenkijos lietuviai, gyvenantys kompaktiškai Punsko-Seinų krašte, nuo seno turėjo gilias kultūrinės veiklos, mokyklų tradicijas. Tarpukariu čia veikė įvairaus lygio vietos mokyklos, kultūros draugijos, meno ansambliai, buvo leidžiami lietuviški leidiniai. Pokarinėje socialistinėje Lenkijoje kultūrinės veiklos tradicijas išlaikyti buvo neįmanoma. Naujos politinės realijos suvaržė ir savaip darė įtaką tautinių bendrijų gyvenimui Lenkijoje.

Nagrinėjamoji tema yra netyrinėta, aktuali kalbant apie Lietuvos ir Lenkijos santykius. Dažnai girdimi priekaištai, jog Lietuvoje nepakankamai rūpinamasi lenkų tautinės mažumos teisėmis. Straipsnyje parodoma, kokia gi yra lietuvių situacija Lenkijoje, kaip rūpinamasi jų interesais.

Straipsnyje nagrinėjamas 1951–1992 m. laikotarpis: siekiama nušviesti lietuviškų mokyklų įsikūrimą, darbo pradžią, jų raidą, mokinių skaičių, mokytojų dinamiką, mokymo procesą ir jo ypatumus, įtaką lietuviškumo išlaikymui. Šį ilgą laikotarpį sąlyginai galima suskirstyti į du etapus: 1) 1951–1988 m. – komunistinio režimo Lenkijoje laikotarpis. Tai ilgas, politiniu-visuomeniniu atžvilgiu sudėtingas ir prieštaringas laikotarpis. Įvairūs Lenkijos vidaus gyvenimo veiksniai skirtingai veikė jos tautinių bendruomenių gyvenimą: nuo represijų, įvairių apribojimų ir suvaržymų iki ribotos veiklos toleravimo. 2) 1989–1992 m. laikotarpis – komunizmo krizės Lenkijoje, demokratinių pertvarkymų šalies vidaus gyvenime etapas. Šio laikotarpio naujos politinės, tarptautinės, ekonominės sąlygos, be abejo, paveikė ir tautinių mažumų (ir lietuvių) gyvenimą.

Rengiant straipsnį, buvo panaudota Lietuvos ir Lenkijos archyvų medžiaga, lenkų tyrinėtojų darbai, Lenkijos lietuvių spauda bei kiti leidiniai. Dokumentų apie Lenkijos tautinių mažumų švietimo reikalus pavyko rasti Lenkijos naujųjų aktų archyve (toliau – NAA). Jie sukaupti Švietimo ministerijos fonde. Juose gana detaliai atsispindi lietuvių bendruomenės švietimo 6-ajame–7-ajame dešimtmetyje raida. Nemažai įvairių dokumentų – prašymų, ataskaitų, pasiūlymų sukaupta Lenkijos jungtinės darbininkų partijos (toliau – LJDP) CK fonde. Juose atsiskleidžia partinių struktūrų pozicija ir politika tautinių mažumų, jų švietimo atžvilgiu. Šių dokumentų turinys leidžia daryti išvadą, jog Lenkijos valstybinės ir partinės institucijos, siekdamos sustiprinti ideologinę įtaką tautinėms mažumoms, iš dalies atsižvelgdavo ir paremdavo jų iniciatyvas.

Lietuvos archyvuose ir rankraštynuose (Lietuvos visuomenės organizacijų archyve (toliau – LVOA), Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA), LR Seimo archyve, Lietuvos istorijos instituto Rankraščių skyriuje (toliau – LII RS)) saugomi dokumentai papildo minėtus Lenkijos archyvų šaltinius, nors ir fragmentiškai nušviečia Lietuvos valstybės poziciją Lenkijos lietuvių padėties atžvilgiu, lietuvių išeivijos Vakaruose paramą tautiečių mokykloms Lenkijoje.

Lenkijoje publikacijos apie tautines mažumas, jų gyvenimą XX a. II pusėje pasirodė žlugus komunistinei santvarkai 1989 m. Jose, gvildenant bendrą tautinių mažumų padėtį Lenkijoje, buvo kalbama ir apie švietimą. Paminėtini S. Łodzińskio, A. Janowskio, P. Madajczyko, K. Tarkos darbai[1]. Apie lietuvių pastangas turėti mokyklas gimtąja kalba, vienintelės lietuviškos vidurinės mokyklos (licėjaus) Punske darbą, švietimo problemas ir jų teisinį sureguliavimą rašoma pačių Lenkijos lietuvių parengtuose ir išleistuose leidiniuose[2].

Lenkijos valstybinė politika tautinių mažumų švietimo atžvilgiu

Po Antrojo pasaulinio karo Lenkijoje tautinių bendrijų gyvenimą formavo nauja politinė situacija. Švietimo, kaip ir kitas tautinių mažumų gyvenimo sritis, negatyviai veikė įsigalėjusi politinė nuostata, jog šalyje gyvena vien lenkai. Todėl apie mokyklas tautinėms mažumoms nebuvo nė kalbos, veikė tik lenkiškos mokyklos. 1944 m. rugsėjo 22 d. „Susitarimas tarp LTSR vyriausybės ir Lenkijos Nacionalinio Išsivadavimo Komiteto dėl lietuvių evakuacijos iš Lenkijos teritorijos ir Lenkijos piliečių – iš Lietuvos TSR teritorijos“[3]

---

[1] S. Łodziński, Struktura narodowościowa Polski i polityka państwa wobec mniejszości w latach 1989–1992, *Kultura i Społeczeństwo*, 1992, t. XXXVI, Nr. 3, p. 85–98; A. Janowski, Szkolnictwo dla mniejszości: skromny fragment systemu, *Społeczeństwo otwarte*, 1995, Nr. 6, p. 31–35; P. Madajczyk, Mniejszości narodowe w Polsce w 1956 roku, *Polska 1944/45–1989. Październik 1956. Próba nowego spojrzenia*, Warszwa, 1997, t. 3, p. 197–220; K. Tarka, Szkolnictwo litewskie w Polsce powojennej, *Społeczeństwo otwarte*, 1996, Nr. 6, p. 41–44; K. Tarka, *Litwini w Polsce*, Opolė, 1998.

[2] *Punsko Kovo 11-osios lietuvių gimnazija,* Punskas, 1996; *Litwini w Polsce,* Punsk, 1995; *Iš Suvalkų krašto praeities ir dabarties,* Punskas, 1995; *Lituanica,* 1991, Nr. 1.

[3] *Законодательство СССР и международные соглашения по вопросам гражданства,* Москва, 1964, с. 64–67.

ir analogiškos sutartys su Baltarusijos SSR ir Ukrainos SSR, vokiečių priverstinė repatriacija į Vokietiją, lenkų komunistų įsitikinimu, turėjo išspręsti tautinių mažumų klausimą. Jų Lenkijoje turėjo visai nelikti. Tačiau numatyto plano nepavyko įgyvendinti. Nors ir smarkiai pakitusi, vis dėlto tautinė struktūra ir tautinės mažumos Lenkijoje išliko.

Situacija pradėjo keistis tik nuo 6-ojo dešimtmečio pradžios, kai LJDP oficialiai pripažino, jog Lenkijoje gyvena ne tik lenkų tautybės asmenys. Tautinių mažumų švietimo srityje reikšmingi pokyčiai įvyko 1950 m. Tuomet Švietimo ministerijoje buvo įkurtas mokyklų ne lenkų dėstomąja kalba skyrius, ėmęs tvarkyti tautinių mažumų švietimo reikalus[4], pradėtos organizuoti mokyklos ne lenkų kalba. Joms iškelti uždaviniai – auklėti jaunimą socialistinio internacionalizmo ir patriotizmo, ištikimybės Liaudies Lenkijai dvasia. Iš pradžių gimtoji kalba mokyklose dėstyta kaip dalykas ir tik palaipsniui buvo pereinama prie kitų dalykų dėstymo gimtąja kalba.

Švietimo klausimais rūpinosi ir LJDP CK 1957 m. įkurta W. Jarosińskio vadovaujama Tautybių komisija[5]. Tų pačių metų rugpjūčio mėnesį komisija aptarinėjo ukrainiečių, baltarusių, lietuvių, slovakų ir kitų tautinių mažumų kultūros ir švietimo klausimus. Svarstant švietimo reikalus, išryškėjo prasta padėtis tautinių mažumų mokyklose: trūko patalpų, kvalifikuotų mokytojų, mokymo priemonių, o tai, be abejo, atsiliepė mokymo lygiui. Šios komisijos požiūrį į tautinių mažumų mokyklas ir apskritai mažumas iš dalies atspindi vieno jos nario vizito į Punską pareikšta nuostata: neverta kelti šios mokyklos mokymo lygio, nes dėl žemo išsilavinimo absolventai pasklinda po šalį ir ilgainiui nutautėją[6]. Kaip parodė statistiniai tyrimai, žemo išsilavinimo tėvai vaikus dažniau leistų ne į lietuviškas, o lenkiškas mokyklas.

Laikui bėgant pozicija tautinių mažumų atžvilgiu keitėsi. Tai vienaip ar kitaip paveikdavo ir švietimą. Lenkijos valstybinę politiką ir požiūrį į tautines mažumas 6-ajame–7-ajame dešimtmetyje galima apibūdinti kaip liberalesnį, palyginti su vėlesniu laikotarpiu. 7-ojo dešimtmečio pabaigoje pradėta labiau varžyti visuomeninį-kultūrinį tautinių mažumų gyvenimą, sustiprinta mokyklų darbo kontrolė: tautinių mažumų mokyklose pradėta nuolat tikrinti mokytojų darbą, mokinių lankomumą, tėvai buvo nuteikiami neleisti vaikų į tautines mokyklas. Kiek vėliau spaudimas atlėgo.

Kokybiškai naujas tautinių mažumų gyvenimo, taigi ir švietimo etapas prasidėjo tik žlugus komunistinei santvarkai Lenkijoje (1989). Jį lėmė Lenkijos visuomenės demokratėjimas, pasikeitusi Vidurio ir Rytų Europos geopolitinė situacija, tai, kad tautinių mažumų Lenkijoje padėtis atsidūrė ne tik šalies vidaus, bet ir tarptautinės bendrijos dėmesio centre. Jų padėtį pradėjo veikti regioniniai ir tarpvalstybiniai santykiai.

Lenkijos lietuvių gyvenimui teigiamai atsiliepė Lietuvos valstybės atkūrimas 1990 m. Jų padėtimi Lenkijoje, kultūrinio, švietimo darbo problemomis pradėjo domėtis ir

---

[4] Apie tolesnę tautinių mažumų mokyklų raidą Lenkijoje, *Naujųjų aktų archyvas, Švietimo ministerija* (toliau – *NAA, ŠM*), 1751, l. 2.

[5] LJDP CK nutarimas dėl Tautybių komisijos įkūrimo, *NAA, LJDP CK*, 237 [XIV] 137, l. 1, 4.

[6] Apie tolesnę tautinių mažumų mokyklų raidą, ten pat, 237[XIV]138, l. 47.

Lietuvos valstybinės institucijos. LR AT Piliečių teisių ir tautybių reikalų komisijos atstovai, norėdami susipažinti su lietuvių situacija, 1991 m. spalio 14–15 d. lankėsi Lenkijoje[7]. Susipažinus su esama padėtimi buvo konstatuota, jog Lenkijos lietuvių padėtis blogesnė už Lietuvos lenkų, jie silpnai atstovaujami vietos valdžios struktūrose, menka valstybės parama kultūrinei veiklai, sunki švietimo būklė: Suvalkų vaivadijos švietimo kuratorijoje nepaskirtas atstovas, atsakingas už lietuvių švietimą, nėra vadovėlių lietuvių kalba, sudaromos kliūtys lietuviškoms mokykloms ir klasėms funkcionuoti, lietuviams netaikoma jokių lengvatų stojant į aukštąsias mokyklas, kaip tai daroma Lietuvoje, ir kt.[8]

1992 m. sausio 13 d. tarp Lietuvos Respublikos ir Lenkijos Respublikos buvo pasirašyta deklaracija dėl draugiškų santykių ir kaimynių bendradarbiavimo[9]. Jos 3-iasis straipsnis buvo skirtas tautinių mažumų – lietuvių Lenkijoje ir lenkų Lietuvoje reikalams. Deklaracijoje pabrėžta, kad abi šalys užtikrins tautinėms mažumoms kalbinius, religinius, kultūrinius ir švietimo poreikius. Šalys garantavo, jog tautinių mažumų atstovai turės galimybę mokytis gimtąja kalba visais švietimo lygiais[10]. Tais pačiais metais tarp abiejų šalių švietimo ministerijų buvo pasirašyta bendradarbiavimo programa, kurioje buvo kalbama apie švietimo plėtrą pariteto principu. Tačiau, deja, jo ne visada buvo laikomasi. Kalbant apie Lenkijos lietuvių padėtį, reikia pasakyti, jog dvišalis Lietuvos ir Lenkijos švietimo ministerijų susitarimų realizavimas žemesnėse grandyse dažnai įstrigdavo.

Lenkijoje tautinių mažumų švietimui buvo svarbus šalies švietimo ministro A. Stelmachowskio 1992 m. pavasarį pasirašytas nutarimas dėl tautinių mažumų švietimo, stiprinančio tautinę savimonę, organizavimo[11]. Dokumente kalbama apie tautinių grupių ikimokyklinių įstaigų ir įvairių tipų mokyklų, jų klasių sudarymo principus, mokymo turinį.

Svarbiausias Lenkijos lietuvių rūpestis – lietuviškų mokyklų išsaugojimas. Sutelktomis, atkakliomis bendruomenės narių pastangomis lietuviškos mokyklos egzistuoja ir šiandieną.

Pirmosios lietuviškos mokyklos. Jų raida

Lietuvių kalbos pamokos lenkiškose mokyklose pradėtos organizuoti 1946–1948 m. mokytojų iniciatyva. Pavyzdžiui, Punsko lenkiškoje mokykloje 1948 m. vaikus lietuvių kalbos mokė P. Durtonaitė[12]. Tačiau tik 1951–1952 m. m. įvyko esminiai pokyčiai: tada Lenkijos švietimo ministerija suorganizavo pirmuosius lietuvių kalbos kursus, juose pradėti rengti mokytojai lietuviškoms mokykloms[13]. Tų pačių metų rudenį Balstogės

---

[7] Pro memoria apie LR AT Prezidiumo delegacijos išvyką į Suvalkų vaivadiją ir Varšuvą, *Lietuvos Respublikos Seimo archyvas*, f. 2, ap. 4, b. 43, l. 120.

[8] Ten pat, l. 120-123.

[9] *Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1917–1994,* Vilnius, 1998, p. 193–196.

[10] Ten pat, p. 194.

[11] *Litwini w Polsce,* p. 7; *Suvalkų kraštas ir jo žmonės. Konferencijos medžiaga,* Vilnius, 1997, p. 40–44.

[12] S. Ł y s a k o w s k i, Prisiminimai, *Punsko Kovo 11-osios gimnazija,* Punskas, 1996, p. 188.

[13] LVKD pirmininko pranešimas iškilmingame posėdyje, Punskas, 1982 05 23, *LII RS*, f. 30, b. 19, l. 50.

vaivadijos Punsko ir Seinų valsčiuose pradėjo veikti pirmosios lietuviškos pradinės mokyklos. Taigi 1951–1952 m. galima laikyti lietuviško švietimo pokario Lenkijoje pradžios metais. Tuo tarpu Lietuvoje pirmosios lenkiškos mokyklos pradėjo veikti dar 1945–1946 m. m.[14]

Dar prieš naująjų mokslo metų pradžią 18-os lietuviškų vietovių tėvai nutarė kreiptis į švietimo vadovybę dėl lietuvių kalbos pamokų organizavimo[15]. Vykusiuose tėvų susirinkimuose buvo siūlomos mokytojų, galinčių mokyti lietuvių kalbos, kandidatūros. Be abejo, mokyklų steigimą palengvino tai, jog lietuvių bendruomenė gyveno kompaktiškai. Tai leido įkurti mokyklas gimtąja kalba. Antai ukrainiečiai, kurių atžvilgiu buvo vykdoma represinė politika[16], pagrindinių mokyklų gimtąja kalba turėjo mažiau negu lietuviai, nors jų Lenkijoje gyvena keliasdešimt kartų daugiau negu lietuvių.

Lietuviškų mokyklų tinklas Lenkijoje susiformavo 1952–1956 m. ir išliko beveik nepakitęs iki šiol.

1952–1953 m. m. įsikūrė 4 lietuviškos mokyklos (Punske, Vaitakiemyje, Vidugiriuose, Navininkuose), vėliau jų padaugėjo iki 9 (Pristavonyse, Burbiškėse, Valinčiuose, Vaičiuliškėse, Žvikeliuose). Be to, 15-oje mokyklų buvo dėstoma lietuvių kalba kaip dalykas[17] (visoje vaivadijoje pagrindinių mokyklų buvo 80). Buvo numatyta, jog lietuviškose mokyklose gimtąja kalba bus dėstomi visi dalykai, išskyrus lenkų kalbą, fizinį lavinimą, Konstitucijos mokslą bei karinį rengimą (vyresnėse klasėse). Be šių dalykų, lenkų kalba taip pat buvo mokomasi per istorijos, geografijos pamokas. Pirmoje klasėje buvo 11 savaitinių lietuvių kalbos pamokų. Aukštesnėse klasėse jų skaičius palaipsniui mažintas: septintoje klasėje paliktos tik 4 lietuvių kalbos pamokos. Lenkų kalbos pradėta mokytis antroje klasėje. Norint išspręsti mokytojų trūkumo problemą, Suvalkų licėjuje švietimo ministro įsakymu Nr. So5-8620/53 1953 m. buvo įkurta 8-oji lietuviška klasė[18]. Joje mokytis iš 25 atrinktų asmenų pradėjo 23 mokiniai[19].

Reikia pažymėti, kad analogiška mokymo programa buvo numatyta ir kitų tautinių mažumų mokyklose (slovakų, čekų, žydų, baltarusių)[20]. Beje, jos pradėjo veikti anksčiau negu lietuviškos mokyklos[21].

---

[14] M. P o ž a r s k a s, *Tarybų Lietuvos ir Liaudies Lenkijos santykiai,* Vilnius, 1973, p. 51.

[15] Tėvų susirinkimų dėl lietuvių kalbos pamokų organizavimo protokolai, *NAA, ŠM*, 1754, l. 4–21.

[16] 1947 m. po vadinamosios „Vyslos" operacijos ukrainiečių tautybės asmenys, likę LLR, iš rytinės šalies dalies buvo perkelti ir išsklaidyti po visą Lenkijos teritoriją. Jiems buvo leista grįžti į gimtąsias vietas tik po 1956 m., kai politinis režimas tapo liberalesnis.

[17] Tautinių mažumų mokyklų raida 1952–1958 metais, *NAA, LJDP CK*, 237/XIV/138, l. 50; ten pat, ŠM, 1749, l. 352; *LVOA*, f. 17629, ap. 1, b. 31, l. 17.

[18] Švietimo ministro potvarkis dėl lygiagrečių lietuvių dėstomąja kalba licėjinių klasių įkūrimo Suvalkų bendrojo lavinimo licėjuje, *NAA ŠM*, 1749, l. 367.

[19] 1953 09 25 pranešimas Balstogės vaivadijos Liaudies tarybos Švietimo skyriui, *NAA, ŠM*, 1749, l. 347; *Punsko Kovo 11-osios lietuvių gimnazija,* p. 8.

[20] Lietuvių pagrindinėse mokyklose lietuvių kalbos programa 1952 09 15, *NAA, ŠM*, 1752, l. 64, 95, 119.

[21] Informacija apie čekų, slovakų, baltarusių, žydų mokyklas, ten pat, 467, l. 2–3.

Lietuvių švietimui svarbių pokyčių įvyko 6-ojo dešimtmečio viduryje. 1956 m. Punske atidaryta vidurinė lietuviška mokykla (licėjus). Minėtieji metai Lenkijos istoriografijoje įvardijami kaip svarbūs visai Lenkijai metai. Pradėtas justi politinis „atšilimas", susidarė laisvesnės sąlygos įvairiose gyvenimo srityse. Lenkijos lietuviai sugebėjo pasiekti, kad vietoj planuoto lenkiško licėjaus Seinuose būtų įkurtas lietuviškas licėjus Punske. Čia jį įkurti planavo Švietimo ministerija. Lietuviškos mokyklos atidarymas Punske turėjo įtakos miestelio ir jo apylinkių lietuviškumui. Nuo tada Punske veikia darni švietimo sistema, apimanti ikimokyklinio, pradinio, pagrindinio ir vidurinio mokslo pakopas. Tuo tarpu praeityje garsus lietuvių veiklos centras Seinai, neįkūrus jame lietuviškos mokyklos, silpniau reiškiantis lietuvių kultūrinei veiklai, sparčiau lenkėjo. Šiuo metu lietuviai tesudaro trečdalį miesto gyventojų.

Punsko licėjus

Kaip minėta, Punsko licėjus pradėjo veikti 1956 m. Reikėtų plačiau ir detaliau aptarti šią vienintelę Lenkijoje lietuvišką vidurinę mokyklą, kuriai teko svarbi reikšmė visame bendruomenės gyvenime. Jos pedagogai, veiklesni mokiniai, jų tėvai daug prisidėjo prie lietuviškumo išlaikymo Lenkijoje. Organizuojant licėjų, 1956 m. kovo 11 d. mokyklų lietuvių dėstomąja kalba tėvų komitetai laišku kreipėsi į Balstogės vaivadijos tarybos Švietimo skyrių dėl 8–11 klasių Punske organizavimo[22]. Varšuvoje buvo sudaryta komisija, turėjusi vietoje išspręsti šį klausimą. Tačiau iš Varšuvos atvykęs L. Łozowskis nepritarė licėjaus steigimui. Antrą kartą iš Varšuvos atvykusi komisija, lydima Balstogės švietimo skyriaus atstovo A. Jasinskio, pareiškė, jog „ministerija supranta lietuvių poreikius ir pritaria licėjaus atidarymui Punske, bet realios sąlygos apsunkina jo realizavimą"[23]. Vietinė partinė valdžia taip pat nepritarė mokyklos atidarymui, lietuvių pastangas įvertinusi kaip „išaugusio nacionalizmo, skatinamo dalies inteligentų, pasireiškimą"[24]. Teigiamai išspręsti licėjaus įkūrimo klausimą iš dalies padėjo lietuvių įsipareigojimas materialiai paremti jo statybą, nors pagrindinis motyvas leisti įsikurti licėjui slypėjo kitur: buvo stengiamasi nepakenkti LJDP politiniam prestižui ir įtakai, kuri tarp lietuvių buvo silpna. LJDP vadovybė nuogąstavo, kad, neleidus įsteigti vidurinę mokyklą, bus pakirstas lietuvių pasitikėjimas partija. Todėl vietoj planuoto Seinuose įsteigti bendrojo lavinimo licėjaus buvo pradėtas organizuoti Punsko licėjus. Kaip matyti iš vėlesnių dokumentų, Lenkijos valdžios institucijos tikėjosi, jog licėjus Punske ilgai neegzistuos, buvo trukdoma jo veikla: mokyklos darbas ne kartą sulaukė Lenkijos partinių ir Švietimo ministerijos funkcionierių kritikos, daug kartų buvo pabrėžiama, jog humanitarinių ir tiksliųjų mokslų dalykų mokymo lygis yra žemas ir kt. Bet praktika rodė ką kita.

---

[22] 1956 m. kovo 11 d. tėvų komitetų prie pagrindinių mokyklų lietuvių dėstomąja kalba laiškas Balstogės vaivadijos tarybos švietimo skyriui, *NAA, ŠM*, 1757, l. 5.

[23] 1956 08 16 pastabos dėl bendrojo lavinimo licėjaus lietuvių kalba Punske atidarymo, ten pat, l. 16

[24] Balstogės vaivadijos Švietimo skyriaus 1953 06 17 raštas, *NAA, ŠM*, 1749, l. 353.

Daugiau kaip pusė Punsko licėjaus absolventų, stojusių į aukštąsias Lenkijos mokyklas, į jas įstodavo. Antai 1970–1971 m. m. visi 11 abiturientų, stojusių į Lenkijos aukštąsias mokyklas, įstojo. Tai daug pasakantis faktas apie mokymo lygį Punsko mokykloje.

Ilgainiui ėmė gerėti mokyklos materialinė bazė. 1977 m. Punsko licėjui buvo paskirtos naujos patalpos su sporto sale ir bendrabučiu. Jų skyrimą licėjui parėmė ir vietinės, ir centrinės partijos ir švietimo struktūros: partijos Balstogės vaivadijos pirmasis sekretorius Z. Kurowskis ir švietimo ministras J. Kuberskis[25]. Tačiau gausėjant mokinių skaičiui, ir jos tapo ankštos.

Mokinių skaičius

Dėl sunkių materialinių mokymosi sąlygų, įvairių trukdymų, psichologinio pobūdžio veiksnių mokinių skaičius mokyklų darbo pradžioje nebuvo didelis. Tačiau laikui bėgant jis pradėjo didėti. Mokinių, besimokančių lietuviškose mokyklose ir besimokančių lietuvių kalbos kaip dalyko, skaičiaus dinamika nagrinėjamuoju laikotarpiu atsispindi 1 lentelėje.

1 lentelė. **Mokinių skaičiaus dinamika 1952–1992 metais**

Mokslo metai	1952–1953	1953–1954	1955–1956	1956–1957	1959–1960	1960–1961	1965–1966	1967–1968	1968–1969	1969–1970	1978–1979	1988–1989	1990–1991	1991–1992
Mok. skaičius	526	537	448	507	664	733	882	893	871	844	480	662	708	816

Lentelė sudaryta remiantis: *NAA, LJDP CK,* 237/XIV/138, l. 50; ten pat, *ŠM*, 1760, l. 25. S. Łodziński, Struktura narodowościowa i polityka państwa wobec mniejszości narodowych w latach 1989–1992, *Kultura i Społeczeństwo*, 1992, t. XXXVI, Nr. 3, p. 96; C. Załędowski, Szkolnictwo litewskie w Polsce, *Acta Baltico-Slavica,* 1990, t. 19, p. 221; P. Mohlek, Der Minderheitenschutz in der Republik Polen, *Minderheitenschutz im östlichen Europa. Dokumentation und Analyse,* Bonn, 1994, t. 3, p. 40.

Reikia pasakyti, kad dėl šaltinių ir juose pateikiamų duomenų įvairovės labai problemiška nustatyti tikslų mokinių, besimokančių lietuviškose mokyklose ir besimokančių lietuvių kalbos kaip dalyko, skaičių. Tokia padėtis susidarė dėl to, kad Lenkijoje nagrinėjamuoju laikotarpiu statistiniuose šaltiniuose nebuvo fiksuojama tautybė. Buvo pateikiami tik apytiksliai duomenys, kuriuos oficialios valstybės institucijos stengėsi mažinti. Todėl tikėtina, kad ir mokinių skaičius buvo nurodomas mažesnis negu buvo iš tikrųjų. Šį teiginį patvirtina toks pavyzdys. Į Lietuvą atsiųstose LVKD informacijose iki 1959 m. pradžios nurodoma, kad šešiose lietuviškose mokyklose mokosi apie 250 ir vienuolikoje mokyklų lietuvių kalbos kaip dalyko mokosi dar apie 500

[25] LVKD pirmininko pranešimas iškilmingajame posėdyje, Punskas, 1982 05 23, *LII RS*, f. 30, b. 19, l. 52.

mokinių[26]. Tačiau tam tikrus apibendrinimus galima daryti. Kaip matyti iš lentelės, mokinių skaičius 6-ajame dešimtmetyje šiek tiek svyravo, o nuo 1956–1957 m. m. pradėjo didėti. 7-ajame dešimtmetyje mokinių skaičius toliau didėjo. Palyginti su pirmaisiais lietuvių mokyklų darbo metais, jis buvo padidėjęs daugiau kaip 1,5 karto. Staigus mokinių skaičiaus sumažėjimas 1978–1979 m. m. įvyko dėl švietimo reformos: stambinant mokyklas, mažos kaimo mokyklos buvo panaikintos, kitoms sumažintas organizacinis lygis (tapo pradinėmis), todėl dalis lietuvių vaikų pradėjo lankyti lenkiškas mokyklas. Vėliau mokinių skaičius vėl pradėjo didėti ir 10-ojo dešimtmečio pradžioje siekė daugiau kaip 800 mokinių.

LJDP CK Tautybių komisijos nariai, vertindami tautinių mažumų švietimo raidą, pažymėdavo, jog lietuvių mokinių skaičius mokyklose gimtąja kalba sistemingai didėjo. 1953–1954 m. m. Lenkijos tautinių mažumų mokyklose mokėsi daugiau kaip 16,5 tūkst. ne lenkų tautybės vaikų. Tarp jų lietuvių buvo 152[27], jie sudarė apie 1%. Vėlesniais metais bendras mokinių skaičius tautinių mažumų mokyklose mažėjo. 1984–1985 m. m. jose mokėsi apie 800 mokinių, o lietuvių mokinių skaičius, atvirkščiai, didėjo. Lietuviškose mokyklose mokėsi apie 69% visų mokinių, besimokančių ne lenkų kalba. Tuo tarpu mokyklose, kur gimtosios kalbos buvo mokomasi kaip dalyko, vyko atvirkščias procesas. 1953–1954 m. m. bendras mokinių skaičius siekė daugiau kaip 6,5 tūkst., tarp jų lietuvių buvo 272 (apie 4%), o 1984–1985 m. m. jie tesudarė apie 2% bendro mokinių skaičiaus. Iš šių duomenų matyti, jog lietuvių mokyklos išlaikė tvirtas pozicijas, tuo tarpu kitų tautinių mažumų mokyklose situacija buvo gerokai blogesnė. Antai žydų, ukrainiečių ir kt. mokyklose gimtąją kalbą išstūmė lenkų kalba[28].

Mokymo priemonių klausimas

Mokyklų darbą sunkino nepakankamas Lenkijos valdžios institucijų dėmesys ir materialinė parama ir iš to kilusios finansinės problemos, patalpų bei mokymo priemonių stygius. Per visą nagrinėjamą laikotarpį įvairiuose Lenkijos lietuvių ir švietimo reikalais besirūpinančių pareigūnų susitikimuose, lietuvių prašymuose buvo pažymima, jog lietuviškos mokyklos neturi vadovėlių, trūksta kitų mokymo priemonių. Tik pradėjusios veikti lietuviškos mokyklos neturėjo jokių vadovėlių lietuvių kalba. Vietoj vadovėlių naudoti seni laikraščiai, prieškariniai kalendoriai, maldaknygės, pasakų ir kitos panašaus pobūdžio knygos. Situacija kiek pagerėjo tik 6-ojo dešimtmečio pabaigoje, kai buvo užmegzti ryšiai tarp LSSR ir LLR organizacijų. Vadinamųjų kultūrinių mainų keliu Lietuvos SSR draugystės ir kultūrinių ryšių su užsienio šalimis draugija, privatūs asmenys Lenkijos lietuviškoms mokykloms nusiųsdavo LSSR mokyklose naudojamų įvairių

[26] 1959 01 08 d. kultūrinių ryšių su užsieniu draugijos steigiamosios konferencijos medžiaga, LVOA, f. 17629, ap. 1, b. 42, l. 105.

[27] C. Ż a ł ę d o w s k i, Szkolnictwo litewskie w Polsce, p. 225.

[28] Apie tolesnę tautinių mažumų mokyklų raidą Lenkijoje, NAA LJDP CK, 237/XIV/138, l. 47.

dalykų vadovėlių. Vadovėlių apsirūpinimo problemą Lenkijos lietuviai bandė spręsti ne kartą kreipdamiesi į LKP CK sekretorių Antaną Sniečkų[29]. Gautieji vadovėliai (sunkų, tiksliai pasakyti, kiek jų buvo iš viso gauta, bet, pvz., 1964 m. II–IV, VI–X klasėms skirta 325 egz. vadovėlių, 1980 m. pradžioje „Šviesos" leidykla pasiūlė Punsko lietuvių licėjui 680 egz. I–XI kl. lietuvių kalbos ir literatūros vadovėlių[30]. Tokių siuntų buvo ir daugiau), žinoma, tiko tik iš dalies, nes mokymo programos Lietuvos ir Lenkijos mokyklose skyrėsi.

Lenkijoje per visą nagrinėjamą laikotarpį buvo išleisti tik lietuvių kalbos vadovėliai[31]. Duomenys apie juos pateikiami 2 lentelėje.

2 lentelė **Lenkijoje išleisti vadovėliai lietuvių mokykloms**

Klasė	Autorius	Vadovėlio pavadinimas	Išleidimo metai
I	J. Vaina	Šaltinėlis	1958
I	M. Kmita	Saulutė. Elementorius	1964
II	Z. Korpińska-Teperowa	Skaitiniai	1961
II	J. Stoskeliūnas	Mokyklos takeliu (2-oji laida)	1970
II	J. Stoskeliūnas	Gimtinės vieškeliu	1985
III	T. Kowzan, B. Lisiecka	Skaitiniai	1958
III	B. Lisiecka, T. Kowzan	Skaitiniai (2-oji laida)	1966–1967
III	I. Sidarienė	Saulės pėdom	1987
III	V. Budzeikienė	Mūsų tėviškėlė	1983
IV	B. Lisiecka, E. Tumaitė	Skaitiniai	1961
IV	B. Lisiecka, P. Czerniawska	Namai, mokykla ir pasaulis	1971
V	J. Karčiauskas, V. Pajaujienė	Į ateitį šviesią (skaitiniai)	1970
V	M. Jančienė	Gintarėlį tau nešu	1985
VI	A. Uzdila	Mūsuose ir svetur	1971
VI	A. Uzdila	Vakar ir šiandien	1987
VII	A. Stoberskienė	Broliškoje šeimoje	1972
VII	J. S. Paransevičius	Taip ir buvo	1989
VIII	A. Uzdila	Išeinant į žmones	1974
VIII	A. Uzdila	Namus paliekant	1989

Lentelė sudaryta remiantis: *LII RS*, f. 30, b. 19, l. 51; K. T a r k a, *Litwini w Polsce 1944–1997*, Opolė, 1998, p. 167–168.

[29] Informacija apie LSSR partinių darbuotojų apsilankymą Seinuose, *LVOA*, f. 16895, ap. 2, b. 331, l. 15.

[30] Siunčiamos literatūros 1963–1965 m. sąrašai, *LVOA*, 17629, ap. 1, b. 87, l. 59; „Šviesos" leidyklos kreipimasis į draugystės ir kultūrinių ryšių su užsienio šalimis draugijos pirmininką R. Petrauską, ten pat, b. 740, l. 65.

[31] S. Mauersbergo, 1960 04 12 informacija ir pasiūlymai dėl programų ir vadovėlių ne lenkų mokykloms, *NAA, ŠM*, 1760, l. 19.

Kaip matyti iš lentelės, pirmąjį vadovėlį (elementorių pirmai klasei) parengė mokytojas J. Vaina (saviveiklininkas, etnografinio muziejaus įkūrėjas). Kitų lietuvių kalbos vadovėlių, skirtų II–VIII klasei, autoriai buvo mokytojai J. Stoskeliūnas (vienas iš Punsko lietuviškos vidurinės mokyklos organizatorių, aktyvus visuomenininkas), A. Uzdila (licėjaus šokių kolektyvo organizatorius ir vadovas), V. Pajaujienė (aktyvi visuomenininkė ir meno saviveiklos dalyvė) ir kiti. I–VIII klasėms gimtosios kalbos vadovėliai pasirodė 1958–1974 m. Naujo vadovėlių leidimo mokiniai sulaukė tik 1983 m. 1983–1989 m. pasirodė vos 7 nauji II–VIII klasei skirti vadovėliai. Visų kitų dalykų vadovėliai buvo lenkiški. Žinoma, mokymasis iš lenkiškų vadovėlių lietuvių kalba turėjo neigiamą įtaką mokymo lygiui.

Padėtis kiek pasikeitė po 1990 m. Lietuvos valstybės atkūrimo. Lenkijos ir Lietuvos tautinių mažumų švietimo reikalais besirūpinančių institucijų atstovų susitikimuose, pasirašytose sutartyse buvo aptariamas mokymo priemonių klausimas. Tačiau iš esmės situacija mažai pakito. Galima pabrėžti, jog Lietuvos lenkų mokyklose šiuo požiūriu padėtis daug geresnė. 1991 m. lenkų mokykloms buvo išleista 19, 1992 m. – 25 įvairių dalykų vadovėliai[32].

Iki 1989 m. išleisti lietuvių kalba vadovėliai (kaip ir visose Lenkijos mokyklose), be abejo, turėjo būti parengti vadovaujantis marksistine ideologija, atspindėti Lenkijos Liaudies Respublikos realijas. Antai rengiant III klasei skaitinių vadovėlį, Lenkijos švietimo ministerija pageidavo, jog autorius jį papildytų tokiomis temomis kaip „W. Gomułkos asmenybė“, „liaudies švenčių dienos“[33].

Švietimo vadovybė nusprendė leisti įtraukti į programas tautinių mažumų kraštų istorijos temas, kurios „tarnautų suartėjimo (lenkų ir ne lenkų jaunimo) ir bendradarbiavimo LLR idėjai“[34], jas dėstyti per istorijos pamokas (ukrainiečių mokyklose per kalbos pamokas). Tačiau realiai situacija mokymo procese šiuo požiūriu pradėjo keistis negreitai. Lietuvos istorijos ir geografijos dalykai į mokyklų programas buvo įtraukti tik 1986 m. Lenkijos mokyklų mokymo bei mokymo priemonių turinys pradėtas pertvarkyti 1989 m. Jas vykdant permainos prasidėjo ir tautinių mažumų mokyklose. 1991 m. lietuvių draugijų atstovai reikalavo, jog Lenkijos mokyklų ir pedagoginė leidyba sudarytų ir išleistų naujus lietuvių kalbos vadovėlius ir universalų Lietuvos istorijos vadovėlį, mokymo planuose skirtų 1–2 pamokas Lietuvos istorijai[35]. Tačiau istorijos mokymo programa buvo patvirtinta tik 1993 m., šio dalyko vadovėlis pasirodė dar po kelerių metų – tik 1998 m.

---

[32] S. V a i t i e k u s, *Lietuvos lenkai,* Vilnius, 1994, p. 18.

[33] Pastabos dėl lietuvių kalbos vadovėlio pataisymo, *LAA, ŠM,* 6035, l. 6.

[34] S. M a u e r s b e r g o 1960 04 12 informacija ir pasiūlymai dėl programų ir vadovėlių ne lenkų mokykloms, *NAA, ŠM,* 1760, l. 23.

[35] Raportas apie lietuvių dėstomąją kalbą, būtiniausios reikmės, *Aušra*, 1991, Nr. 10, p. 12.

Mokytojai

Pradėjus veikti lietuviškoms mokykloms, labai trūko mokytojų. Lietuvių, ukrainiečių, vokiečių, baltarusių mokyklose dirbo neturintys pedagoginio išsilavinimo žmonės[36]. Slovakų ir žydų mokyklose buvo geresnė padėtis (žydai turėjo savų pedagogų, slovakų mokyklose mokė lenkai, mokantys slovakų kalbą, buvo kviečiami specialistai iš Čekoslovakijos).

Pirmieji mokytojai lietuviškoms mokykloms buvo rengiami 1952 m. organizuotuose kursuose, jų vadovas – J. Otrębskis. Juose mokėsi Juozas Maksimavičius, Petronėlė Jakimavičienė, Julė Stoskeliūnaitė, Kazimieras Skirkevičius, Bronė Kliučinskienė, Petronė Valinčiūtė, Petronė Babakauskienė ir kt.[37] Mokytojų gretas papildė ir Suvalkų pedagoginę lietuvišką klasę baigę mokiniai. SSSR ir LLR atitinkamų ministerijų susitarimu buvo pradėti rengti kursai ukrainiečių, baltarusių ir lietuvių mokyklų mokytojams. Į Lietuvoje organizuojamus vasaros kursus nuo 1958 m. pradėjo atvykti Lenkijos lietuviškų mokyklų mokytojai. Tų metų vasarą kursuose žinias tobulino 10, o 1959 m. vasarą planuota priimti 20 mokytojų[38]. Prie mokytojų parengimo prisidėjo ir Lenkijos aukštosios mokyklos. Buvo manoma, kad Varšuvos universitetas galėtų rengti mokytojus ukrainiečių ir baltarusių, Krokuvos (Jogailos) universitetas – slovakų, Poznanės universitetas – lietuvių mokykloms[39]. Pirmųjų mokytojų gretas vėliau papildė lituanistines studijas Vilniaus universitete baigę Punsko gimnazijos mokiniai. Iš jų galima paminėti Algį Uzdilą, Danutę Grabauskaitę-Pečiulienę (jie buvo baigę Suvalkų licėjų), Onutę Šimilevičiūtę-Sendienę, Astą Stoskeliūnaitę-Pakuckienę ir kt[40]. Taip pat būtina paminėti Joną Stoskeliūną, Juozą ir Eleną Vainas, Vladą Pajaujienę, J. Jankeliūną, J. Nevulį, S. Čėplą, A. Marcinkevičių, K. Sidarį, B. Radzevičiūtę, J. S. Paransevičių[41], be kurių pedagoginės ir kultūrinės veiklos sunku įsivaizduoti ne tik mokyklų darbą, bet ir Lenkijos lietuvių kultūrinį gyvenimą.

Švietimo klausimais labai rūpinosi vienintelė komunistinio režimo metais veikusi lietuvių organizacija – visuomeninė kultūros draugija, įkurta 1957 m. Tokia padėtis išliko iki šių dienų. Jau 1959 m. vykęs II draugijos suvažiavimas kėlė mokyklų statybos klausimus, išreiškė susirūpinimą dėl vadovėlių, mokytojų trūkumo[42]. Tačiau situacija

---

[36] Apie tolesnę tautinių mažumų mokyklų raidą Lenkijoje, *NAA, ŠM*, 1751, l. 2–14.

[37] LVKD pirmininko pranešimas iškilmingame posėdyje, Punskas, 1982 05 23, *LII RS*, f. 30, b. 19, l. 50.

[38] Pažyma apie kultūrinį bendradarbiavimą tarp LLR ir LTSR už 1958 m. II pusmetį ir 1959 m. I pusmetį, *LVOA*, f. 17629, ap. 1, b. 52, l. 5–6.

[39] Apie tolesnę Lenkijos tautinių mažumų švietimo raidą (1950–1958), *NAA, LJDP CK*, 237/XIV/138, l. 46.

[40] LVKD pirmininko pranešimas iškilmingame posėdyje, Punskas, 1982 05 23, *LII RS*, f. 30, b. 19, l. 50; *Punsko Kovo 11-osios lietuvių gimnazija,* Punskas, 1996, p. 130, 132.

[41] LVKD pirmininko pranešimas iškilmingame posėdyje, Punskas, 1982 05 23, *LII RS*, f. 30, b. 19, l. 51; A. Sitarskienė, Vidugirių mokykla, *Aušra,* 1997, Nr. 7, p. 11; A. Sitarskienė, Vaitakiemio mokykla – švietimo ir kultūros židinys, ten pat, 1997, Nr. 5, p. 11.

[42] II suvažiavimo referatas (be datos), *LII RS*, f. 30, b. 29, l. 9.

nepagerėjo. Netgi priešingai. Draugijos vadovai ne kartą Lenkijos valdžios rūsčiai kritikuoti už pastangas gerinti lietuviškų mokyklų padėtį tvirtinant, jog tai neatitinka tikrosios padėties. Kiekviename draugijos suvažiavime buvo nagrinėjamos lietuvių švietimo problemos, ieškoma būdų jas išspręsti. Daug dėmesio mokykloms, jų reikmėms buvo skirta 1980 m. gegužės mėnesį vykusiame VIII draugijos suvažiavime[43]. Jame pasiūlyta surengti lietuvių švietimo Lenkijoje 25-erių metų sukakties minėjimą, ta pačia proga iškelta idėja Seinų valsčiaus mokyklose įvesti privalomas lietuvių kalbos pamokas. Tačiau šis pasiūlymas nebuvo įgyvendintas. Jis, matyt, buvo iškeltas siekiant bent iš dalies padidinti besimokančių lietuvių kalbos mokinių skaičių, kuris ryškiai sumažėjo po 1978 m. įvykdytos mokyklų reformos.

Nedidelei lietuvių bendruomenei labai trūko savos inteligentijos, lietuviai mokytojai turėjo vykdyti ne tik jaunimo auklėtojų, bet ir visuomenės veikėjų, kultūrinio gyvenimo iniciatorių ir organizatorių funkcijas. Todėl neatsitiktinai mokyklos tapo lietuviškos veiklos centrais. Lietuvių visuomeninė kultūros draugija, kurios daugelis aktyvių narių buvo mokytojai, norėdama įtraukti mokinius į veiklą, suaktyvinti juos, rengė raiškiojo skaitymo, geografijos, istorijos dalykų konkursus. Draugija 1981 m. įsteigė Jaunimo reikalų komisiją, kurios veikloje dalyvavo ir mokyklinis jaunimas[44].

Mokytojų paskatinti, mokiniai būrėsi į dainų, šokių, vaidybos grupes, lankė įvairius būrelius. Paminėtinas Pristavonių mokyklos mokytojo J. Jankeliūno suburtas dramos būrelis, kurio repertuare vyravo istorinės tematikos vaidinimai, kaip antai „Herkus Mantas“, „Skirgaila“ ir kt. Vaitakiemio mokykloje anksčiau negu kitose imtas organizuoti saviveiklinis darbas. Tokio pobūdžio veikla skatino susiburti į „tvirtą lietuvišką bendruomenę“. Aktyviausiai saviveiklinis darbas išsiplėtojo Punsko mokykloje. Čia veikė etnografinis A. Vaicekauskienės vadovaujamas būrelis, vokalinis-instrumentinis ansamblis „Ulbuonėlės“, šokių grupė „Jotva“.

Dėl aktyvios Lenkijos lietuvių veiklos ir kontaktų su Vakarų Europos lietuviais Punsko gimnazijos mokytojai ir mokiniai buvo patekę į LSSR saugumo akiratį. Lenkijos lietuvių bendruomenė dėl ryšių su Vakarų lietuvių organizacijomis jau 9-ojo dešimtmečio pradžioje pradėta aktyviai stebėti[45]. Saugumiečius, be kita ko, domino Punsko gimnazijos ryšiai su lietuvių Vasario 16-osios gimnazija Vokietijoje: iš jos buvo gaunama knygų bei kitų leidinių, daugiausia istorinės ir religinės tematikos, skatinusių tautinių idėjų gyvavimą. Tai buvo savotiška atsvara iš LSSR gaunamai literatūrai, kurios didelė dalis buvo propagandinio turinio ir siunčiama propagandos tikslais. Saugumo nepastebėti neliko ir dviejų mokyklų asmeniniai pedagogų ir mokinių ryšiai. Paramos Lenkijos lietuvių mokykloms iniciatorius buvo Vasario 16-osios vienas iš mokytojų Vytautas Svilas, kuris ne sykį lankėsi Punsko mokykloje, gerai žinojo padėtį.

---

[43] LVKD VIII suvažiavimo, įvykusio 1980 m. gegužės 4 d. Punske, protokolas, ten pat, l. 191.

[44] IX LVKD suvažiavimo, įvykusio 1984 m. gegužės 19–20 d. Punske, protokolas, *LII RS*, b. 29, l. 259.

[45] 1980 11 10 d. nutarimas užvesti bylą „Tramplinas“, *LYA*.

Lietuviškų mokyklų mokiniai – aukštųjų mokyklų studentai

Nemažą reikšmę bendruomenės gyvenimui turi lietuvių jaunimo studijos aukštosiose mokyklose. Nuo jos aktyviausios dalies labai priklauso veiklos siekiant išlaikyti lietuviškumą organizavimas. Be abejo, teigiamas Lenkijos lietuvių gyvenimui veiksnys – daugumos jaunuolių, baigusių studijas užsienyje ir Lenkijoje, sugrįžimas į gimtąjį kraštą. Tuo tarpu persikėlę į naujas vietas, lietuviai patekdavo į lenkišką aplinką, sudarydavo mišrias santuokas ir po truputį nutautėdavo.

Kaip minėta, dauguma lietuvių brandos atestatus įsigydavo Punsko vidurinėje mokykloje. Pradėjus veikti pirmosioms lietuviškoms mokykloms, labai trūko mokytojų. Todėl buvo ieškoma būdų kaip išspręsti šią problemą. Ją iš dalies padėjo spręsti 1956 metų SSSR ir LLR draugystės, bendradarbiavimo ir savitarpio pagalbos sutartis. Remiantis ja, Lietuvos SSR aukštosiose mokyklose galėjo studijuoti keletas Lenkijos lietuvių. Nuolatiniai kontaktai tarp LSSR ir LLR švietimo struktūrų užmegzti 1957 m. Kiek vėliau lietuviai iš Lenkijos pradėjo studijuoti Vilniaus universitete. Pirmieji VU studentai lietuviai iš Lenkijos buvo Suvalkų licėjaus absolventai D. Grabauskaitė-Pečeliūnienė ir A. Uzdila.

Dauguma lietuvių rinkosi studijas Varšuvos, Balstogės aukštosiose mokyklose. Antai Varšuvoje iki 1980 m. studijavo 50[46], 1981–1987 m. – 17 lietuvių[47]. Nuo 1988 m. dauguma lietuvių rinkosi studijas ne Lenkijos, o Lietuvos aukštosiose mokyklose: Kauno Vytauto Didžiojo, Vilniaus pedagoginiame ir kituose universitetuose. 1959–1992 m. Punsko lietuvišką gimnaziją baigė 704 asmenys, iš kurių apie 280[48] tęsė studijas abiejų šalių aukštosiose mokyklose. Jie rinkosi labai įvairias specialybes, tačiau daugiausia pedagogines, bet populiarios buvo ir ekonomikos, istorijos, medicinos studijos.

Lyginant Lenkijos lietuvių ir Lietuvos lenkų galimybes siekti aukštojo mokslo pastebima, kad lietuviams nebuvo taikomos jokios lengvatos stojant į aukštąsias mokyklas, kaip tai buvo daroma Lietuvos lenkų atžvilgiu. Skirtinga situacija šiuo klausimu atsispindi viename iš lietuvių bendruomenės atstovų pasisakymų: „... mes arba mokomės lenkų kalbos ir sėkmingai stojame į lenkų universitetus, arba važiuojame į Vilnių. Niekas nedraudžia lenkams būti priimtiems į Lietuvos aukštojo mokslo institucijas“[49].

Kaip jau buvo minėta, dauguma lietuvių studijavo Varšuvos aukštosiose mokyklose. Todėl čia susibūrė stiprus jaunimo centras. Jiems Vokietijoje veikianti „Labdaros“ organizacija (įkurta 1967 m.), vadovaujama Igno Glemžos, teikė materialinę paramą (vidutiniškai vienam studentui per metus buvo skiriama apie 100 dolerių)[50]. Lietuviai studentai, paveikti lenkų „Solidarumo“ judėjimo, pažadinusio visuomenę siekti permainų ir

---

[46] K. K r a u ž l i e n ė, Lietuvių studentai Varšuvos aukštosiose mokyklose, *Aušra,* 1982, Nr. 1.

[47] Z. V a z n e l y t ė, Raportas apie studentiją, *Susitikimai,* 1988, Nr. 1, p. 23.

[48] Apskaičiuota autorės pagal: *Punsko Kovo 11-osios gimnazija*, p. 13, 39-62. Tačiau galima paklaida, kadangi trūksta duomenų apie kai kuriuos asmenis, baigusius Punsko gimnaziją.

[49] V. K r a p a u s k i s, The impact on polish-lithuanian ethnic relations as reflected in lithuanian-language publications in Poland (1945–1991), *Journal of Baltic Studies*, 1998, No. XXIX, No. 3, p. 271.

[50] „Rašidovo“ 1982 11 03 agentūrinis pranešimas, *LYA*, ap. 49, b. 338, l. 145.

reformų, ėmė aktyviau reikštis. 1981 m. jie, vadovaujami V. Vainos, nutarė įkurti „Lietuvių studentų sąjungą“[51]. Tačiau atskiros organizacijos kūrimo idėja buvo suvokta kaip lietuvių nacionalizmo pasireiškimas, ir sąjunga nebuvo įregistruota. Tuomet lietuviai studentai pabandė gauti leidimą leisti laikraštį. Kaip ir galima buvo tikėtis, leidimas nebuvo gautas, todėl laikraštėlis „Susitikimai“ ėjo nelegaliai.

Išvados

Lenkijos lietuvių mokyklų ir švietimo gimtąja kalba padėtį ir raidą labiausiai lėmė Lenkijos valstybinė politika tautinių mažumų atžvilgiu, turėjusi nevienareikšmių padarinių. Per visą komunistinio režimo laikotarpį jai buvo būdingos asimiliacinės, dažnai represinio pobūdžio apraiškos, siekiant paversti Lenkiją komunistine valstybe. Vis dėlto nors ir sunkiomis sąlygomis Lenkijos tautinės mažumos užsiėmė ribota kultūrine veikla, organizavo mokyklas gimtąja kalba bei gimtosios kalbos mokymą lenkiškose mokyklose. Pirmosios lietuviškos mokyklos pradėjo veikti 1951–1952 m. m. Punske, Vaitakiemyje, Vidugiriuose ir Navininkuose (Punsko vls.).

1988–1989 m. žlungant komunistinei santvarkai, Lenkijai tampant demokratine valstybe, tautinių mažumų padėtis gerėjo. Svarbus veiksnys, palankiai veikęs bendrą lietuvių padėtį, buvo Lietuvos valstybės atkūrimas. Sudarytos tarpvalstybinės ir tarpinstitucinės sutartys garantavo ir mokslo gimtąja kalba galimybę.

Svarbiausias Lenkijos lietuvių rūpestis – išsaugoti turimas mokyklas, kurioms nuolat kyla uždarymo grėsmė, praplėsti 1952–1956 m. susiformavusį jų tinklą, kuris neatitinka lietuvių bendruomenės poreikių (siekiama įsteigti lietuvišką mokyklą Seinuose), leisti vadovėlius ir kitas mokymo priemones lietuvių kalba. (Per visą nagrinėjamą laikotarpį Lenkijoje išleisti tik gimtosios kalbos (istorijos pasirodė tik 1998 m.) vadovėliai; visi kiti vadovėliai yra lenkiški.

Lietuviško švietimo Lenkijoje pagrindinis tikslas – aktyviai įsitraukti į kultūrinį visuomeninį lietuvių bendruomenės gyvenimą ir puoselėti savo tautinį kultūrinį identitetą.

Gauta 2000 m. vasario mėn.

[51] Ten pat, l. 144.

LITHUANIAN SCHOOLS AND EDUCATION IN POLAND BETWEEN 1951 AND 1992

Summary

VITALIJA ILGEVIČIŪTĖ

The article sheds light on the establishment of Lithuanian schools in Poland, on their development, the numbers of pupils and teachers, the peculiarities of teaching and on their impact upon the integrity of the Lithuanians in the country.

The education of the Lithuanian community in the native tongue was conditioned by Poland's state policy towards national minorities. It was only in the early 1950s that a possibility appeared for the Lithuanians compactly inhabiting the Punsk-Sejny area to set up schools with Lithuanian as the medium of tuition. The first schools were established in Punsk, Vaitakiemis, Vidugiriai and Navininkai; later their number increased to nine. Lessons of the Lithuanian language were also organized in 15 Polish schools. The only Lithuanian secondary school (*liceum*) in Poland started its activity in Punsk in 1956.

The number of pupils at Lithuanian schools was small – over 500 including those learning Lithuanian at Polish schools. Later that number increased, and at the end of the period under consideration it reached over 800.

Of great importance has been the issue of teaching materials. Only textbooks of Lithuanian and history were published in Poland (they appeared in 1998); the textbooks of all the other subjects are Polish. It must be stated that this problem has not yet been solved.

The teachers of Lithuanian schools have been playing a major role of the life of the Lithuanian community. They are not only the educators of the young but also the initiators and organizers of the social and cultural life of the community. Together with their students they actively participate in work of the Lithuanian cultural society and in the amateur activities.

The first teachers of Lithuanian schools were trained in 1952 in the courses led by Jan Otrębski. Now it would hardly be feasible to imagine the cultural life of the community without such teachers as Juozas Maksimavičius, Petronėlė Jakimavičienė, Bronė Kliučinskienė, Jonas Stoskeliūnas, Juozas and Elena Vainas, Juozas Sigitas Paransevičius, Algis Uzdila and many others. As a result of their efforts Lithuanian schools have developed into centres fostering national self-consciousness. At present the main concern of the Lithuanians in Poland is to preserve the existing schools and to expand their network to meet the needs of the community.

Trumpai apie autorę

Vitalija Ilgevičiūtė (g. 1972 m.) nuo 1997 m., baigusi Vilniaus pedagoginį universitetą, dirba Lietuvos istorijos instituto Naujausiųjų laikų istorijos skyriuje. Tyrinėja Lenkijos lietuvių bendruomenės istoriją XX a. antrojoje pusėje. Nuo 1998 m. yra Lietuvos istorijos instituto ir Kauno Vytauto Didžiojo universiteto doktorantė.